

ચૈત્યાત્માની ત્રિવિધ શક્તિઓ।

આહો એક નીચી ઉદાસીન ભોગ આગળથી પ્રથમ આરોહણ માટેનો ઉત્સાહ આરંભાતો હતો. ત્યાં કાળા વાળના વાદળમાં વિરાજમાન વિધુવદના એક વનિતા હેખાઈ. ખડબચડી જમીન ઉપર એ બેઠી હતી ને ઘા કરતા તીકણ પાણાળ પર એના પાય હતા. સંસારનાં શિખરો પરની એ દિવ્ય દયા હતી અને ત્યાંથી એ સચરાચરને અવલોકતી હતી. વિશ્વને એણે પોતાના દુઃખી હુભાગિયા દેહ રૂપે સ્વીકાર્યું હતું. સમ સાંતાપોની એ માતાને હદ્યે સાત ઘા દૂંજતા હતા. એના સૌનંદર્ય પર વિષાદની છાયા પથરાઈ હતી, એની આંખો પુરાણાં આંસુથી ઝાંખી બની હતી, એનું હદ્ય વિશ્વની વ્યથાથી વિદીર્ણિથતું હતું. ગહન કરુણાને રસે લીન એ મૃહુ મધુર સ્વરેબોલી :

“ઓ સાવિત્રી ! હું તારો છૂપો આત્મા છું. દુનિયાના દુઃખમાં ભાગ પડાવવા હું આવી છું ને મારાં બાળકોનાં દુઃખો હું મારા હદ્યમાં લઈ લઉં છું. દેવોના નિર્દ્ય સમાર નીચે દુઃખથી અમળાતા ને આકોશ કરતા સૌનો હું જીવ છું. હું સ્થી છું, ધાત્રી છું, ગુલામડી છું, પરોણા ખાનું પશુ છું. મને મારનારના હસ્ત ઉપર પણ હું હેતથી હાથ ફેરવું છું, મારા પ્રેમને તુચ્છકારનારની પણ હું સેવાચાકરી કરું છું. હું માનીતી રાણી ને લાઉઘેલી ઢોગલી છું; હું છું આનન્દપૂર્ણ ને પૂજા પામતી ગૃહદેવતા. આંખ રામે થતા આણગણ આત્યાચારો જોયા છતાંય હું કશું કરી શકતી નથી. મારામાં બચાવવાનું બળ નથી. કેવળ મારી નિષ્ફળ પ્રાર્થના ઉધ્વે આરોહતી રહી છે. મારામાં એક અંધ આદ્ધા છે, એક દયામણી દયા છે. મારા અંતરની આશા પ્રભુની પ્રત્યે પેખતી રહે છે. પ્રભુ હું આવું છું એવું કહે છે પણ હજુ સુધી એ આવ્યો નથી, છતાંય હું જાણું છું કે આખરે એ આવશે જ.”

એણે બોલવાનું બંધ કર્યું. તેની સાથે જ એકવારનો દેવ એવો યાતના વેઠતો એક આસુર ગ્રાજુ ઉઠ્યો : “હું છું શાપરૂપ નરપિશાચ. મારી યાતનાનો આનંદ લેવા માટે પ્રભુએ પૃથ્વી બનાવી છે. વિશ્વવિશાલ કોસ પર હું ખીલે મરાયેલો છું. મને નાગો કરીને એણે એની દુનિયામાં મોકલ્યો છે ને મારી ઉપર દુઃખશોકના દંડા પડે છે. મારાં લોહી અને આંસુથી હું એની આરાધના કરવા એના પગમાં આગોટું એવું એ માગે છે, ગોધની ચાંચે ચિરાતો પ્રોમીથિયસ તે હું છું. અમર આદિનની ભાગ મેળવનાર હું માનવ છું, ને મારી જલાવેલી જવાલામાં કૂદા માફક હું જણું છું. કદીય હૂંઠેલું નહિ પામતો હું હૂંઠેનારો છું, કદીય નહિ જતતો હું

આત્મા છું, લક્ષ્યને કદ્દીય અડવા પામ્યો નથી એવો હું દોડનારો છું. નરક મને મારા આગારની ધારથી ને સ્વર્ગ મારાં સ્વપ્નોની દીમિથી મને રિબાયે છે. માનવ જીવ નાનાને મને શો લોભ થયો? હું પશુ પેઠે વૈતરું કરું છું ને પશુ માફક મરું છું. હું છું નાડાંખાર માનવ, નિઃસહાય દાસ. ભાગ્ય અને ભેરુઓ છેતરીને મારું વેતન પડાવો ન છે. મારા ગુરુઓ મને ગુલામીના પાણો પઢાવે છે. મારા દુર્જ્ઞયના કરાર પર પ્રભુની મહોરદ્ધાપ અને મારી પોતાની સાચી સહી મને બતલાવવામાં આવે છે. મેં પ્રેમ કર્યો છે પણ આજનું મારી ઉપર કોઈઓ પ્રેમ કર્યો નથી. મારાં કામોનું ફળ બોઝાના હાથમાં જાય છે. મારે માટે માત્ર રહે છે મારા દુષ્ટ વિચારો, પ્રભુ ને મનુષ્ય સાથેનો કરપીણ કનિયો, દીર્ઘ અને દોષ.

હું જાણું છું મારું નસીબ હમેશાં આવું જ રહેવાનું. મારું બધું જ સ્વાર્થ માટે જતું, કુદરતે એવો જ ધારો રાખ્યો છે. દીશ્વરે આ જ ધોરણે જગત બનાવ્યું છે. શુણબળથી જ માણસ જીવતો રહ્યો શકે છે. દયા વદ્યની દુર્જણતા છે. ભલાઈ સનાયુઓની શિથિલતા છે, પરોપકાર અહંકારનું દૂજાં મુખ છે. માયાળુતા રોકેલી મૂડી છે. જગત પાસેથી સેવા મેળવવા માટે માણસ તેને સેવે છે. એકવાર મારે જવાળામુખી ફાટી નીકળશે તો હું જગતનો નાથ બની જઈશ અને પ્રભુની માફક અનાં સુખદુઃખ ભોગવીશ. પણ પ્રભુએ મારું બળ હરી લીધું છે. મારાં દારુણ દુઃખોમાંથી મને મારો વિશિષ્ટ સંતોષ મળે છે. એમના વડે જ હું બધાંથી બઢિયો બની ગયેલો છું. હું દુષ્ટનો ભોગ બનેલો છું, રાક્ષસી કામો કરું છું. દુષ્ટા માટે જ હું બનાવાયો છું, દુષ્ટા મારું ભાગ્ય છે. હું સહીશ, શ્રમ કરીશ, રડીશ ને ધિક્કારતો રહીશ.”

સાવિત્રીએ શાબ્દને ને એના પડ્યાને સાંભળ્યો, ને એ પોતાના દયામય આત્મ-સ્વરૂપ પ્રત્યે વળીને બોલી :

“ઓ દિવ્ય દયામયી દેવી માતા! તું મારા આત્માનું જ એક પ્રકૃત અંશ-સ્વરૂપ છે. વિશ્વનું આસ્ત્ર દુઃખ તારે લીધે જ સહ્યું જાય છે. તું છે તેથી જ મનુષ્યો દુર્દેવવશ થઈ જતા નથી, સુખ પ્રાર્થે છે ને પ્રારબ્ધ સામે જૂઝે છે. તું છે તેથી જ હતભાગીઓ છેક સુધી આશા રાખી શકે છે. પણ તારામાં જે શક્તિ છે તે કેવળ આશ્વાસન આપવાની: બચાવી લેવાની શક્તિ તારામાં નથી. પણ એક દિવસ હું તારે માટે બળ લઈ પાછી ફરીશ અને સનાતનને ખાલે તને પિવાડીશ. એનું એજ તારાં અંગોમાં વિજયી બનશે ને પરમ પ્રજ્ઞાન. તારા ભાવાવેશી હેઠાને કાબૂમાં લેશે. તારો પ્રેમ માનવ જતને સંગઠિત કરશે, તારી કરુણા પ્રકૃતિનાં કાર્યો ઉપર રાજ્યસત્તા ચલાવશે. દુનિયામાંથી દુઃખ દેશનિકાલ થશે. હિસ્ક પશુના રોપમાંથી, રાક્ષસી કુર્તામાંથી ને એના દીધેલા દુઃખમાંથી દુનિયા છૂટશે. પદ્ધીથી સદાકળ માટે સર્વત્ર સુખશાંતિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાશે.”

સાવિત્રી નિઅત્માના ઉધર્ણગામી માર્ગે આગળ ચાલી. પર્ણવૃક્ષકો ને ખડકોની

મધ્યમાં થઈ ભવ્યતા ઉંચે ચડતી હતી. વાયુ ઉષ્મા પ્રેરતો વાતો હતો, સુગંધના શ્વાસ ચાલતા હતા, બધું જ સુન્દર, સૂક્ષ્મ અને આભત બની ગયું. આહી ઓક શિલામય સિહાસન પર સ્થી બેઠેલી હતી. એનાં વસ્ત્રો હતાં સોનેરી ને જમલી. ત્રિશૂલ અને વજ્ઝનાં શલ્યો એના હાથમાં હતાં. ઓક પોઢેલા સિહની પીઠ પર એના પાય હતા. એને ઓઠે હતું વિકટ ડાસ્ય, આંખોના ખૂણાઓમાં સ્વર્ગીય અદ્દિન હસતો હતો, શૌર્ય ને સ્વર્ગીય બલ એના શરીરમાં સધનતા પામ્યું હતું, પાતાળના પિશાચોના વિજયની એ તર્જના કરતી હતી. એના મસ્તકની આસપાસ વિદ્યુતનું આભામંડળ હતું. રાજત્વ અને જ્ય એની બાજુઓ બેઠાં હતાં, અને મૃત્યુની ને રાત્રિની સામે આદિષ શક્તિઓની શ્રોણીની, ઉર્ચ સ્થાયી મૂલ્યોની, શિખરાયિત ઉત્તુંગતાઓની, સત્યની સાધિકાર અભિજતતાની એ રક્ષા કરી રહ્યાં હતાં; વળી આદર્શના શાસક સૂર્યમાં પ્રજ્ઞા, પ્રેમ અને પરમાનંદની ત્રિપુટીને ને સર્વેરચ્છ જ્યોતિને તેઓ આંચ આવવા દેતાં ન હતાં. મહાબલની એ માતા કાલના પદ્ધતિનિ પ્રત્યે કાન માંડી, સૂર્યોના અપ્રતિરોધ્ય ચક્કને જોતી અને પ્રભુના આગેકદમના ગડગડાટને સાંભળતી બેઠી હતી. એનો રણનાદ જેવો રાજવી શર્દું ગાજ્યો :

“સાવિત્રી! હું તારો ગુમ ચિદાત્મા છું. માનવ લોકમાં ઉત્તરી આવીને હું દૈવી અને આસુરી શક્તિઓના સંગ્રામનું નિરીક્ષાળ કરું છું. જોખમના ને શોકના માર્ગો પર ઉલ્લી રહી હું અભાગિયાંઓને મદદ કરું છું ને મહાદંડમાંથી બચાવી લઉં છું. બળવાનોને બળનો બદલો આપું છું, દુર્બળોને મારા બળથી બધ્યતરિયા બનાવું છું, આત્યાચારીઓનાં રાજ્યાસનો ઉથલાવી નાખું છું; દલિતો મારી પ્રત્યે ચાકાર પાઠવે છે, તજયેલા ને તુરંગના ત્રાસમાં પડેલાઓ મારા આગમનની રાહ જોતા હોય છે. હું છું દુર્ગા, આસુરવિનાશિની, દૈત્યોને ઓમની પોતાની જ બોડમાં પૂરા કરી નાખનારી દૈવી. સૌભાગ્યશાળીઓની હું શ્રી છું; સંહાર સમયે હું કાલીનું મુખ ધારણ કરું છું. પ્રભુએ મને પોતાનું કામ સેંપ્યું છે ને કશાનીય પરવા કર્યા વગર હું તે પાર પાડું છું. થોડાક મારા દોરાયા પ્રકાશે પહોંચે છે, થોડાક બચાવી લેવાય છે, પાણ ધારણ મથે છે ને નિષ્ફળ નીવડે છે. મારા કંઠોર કાર્યને માટે મેં મારા હદ્યને કંઠોર બનાવ્યું છે. ધીરે ધીરે ધરા પ્રભુને માર્ગ પ્રગતિ કરે છે. પ્રભુ જ્યારે વિશ્વના અંતરાત્માને માળવા માટે પ્રકટ થશે ત્યારે સ્વર્ગના ઇપલ દરવાજાઓનો હું ઇપા-રવ સાંભળીશ.”

એ બોલી ને નીચેના માનવ જગતમાંથી ઉત્તર આવ્યો. વિકૃત ધ્વનિ વામગુા દૈત્યના મનોમય મુલકમાંથી નીકળ્યો હતો. કામનાના આં મોટા જગતનો એ હતો આહંકાર. પૃથ્વીની ને સ્વર્ગીની ઉપર એ માળસ માટે દાવો કરતો હતો. વિચાર કરતું પશુ પ્રકૃતિનો પ્રભુ બની બેસવા માગતું હતું. એની પોડાઓ પ્રકૃતિની પ્રગતિનું સાધન બને છે, એના દ્વારા હૃદિ ને સંવેદના વધે છે. એનું મૃત્યુ અમૃતત્વની પ્રામિમાં સહાયકારી બને છે. મનુષ્ય પોતાના જ દાસનો દાસ ને કરણનું કરણ બની

ગણેલો છે. પોતાના સ્વતંત્ર સંકલ્પની એ પ્રશંસા તો કરે છે, પરંતુ એ પ્રકૃતિનો અલાવ્યો જ ચાલે છે ને એ ઓનું સ્વયંસંચાલિત સચેતન યંત્ર છે. એનો આત્મા પ્રકૃતિનો મહેમાન છે, અનુ સચેત મન પ્રકૃતિનો બળવાન ને બંડખોર દાસ છે. કો આંતર સૂર્યની પર પ્રહાર કરતો અવાજ ઉઠ્યો :

“હું પૃથ્વીની શક્તિઓનો વારસદાર છું. એના દિવ્યતા પામેલા પંકમાં વૃદ્ધિ પામતો હું દેવ છું. સ્વર્ગના સિહાસન પર હક કરતો હું ઊંચે ચહું છું. પૃથ્વી પર છેલ્લો જન્મેલો હું પહેલો બની ઉલ્લો છું. એની સહસ્રાબ્દીઓ મારી વાટ જેતો હતો. અનંત અવકાશમાં રજુકણ જેટલી પૃથ્વી પર મારો વાસો છે, પણ બ્રહ્માંડ મારે માટે બનાવાયેલું છે. આવિકસિત માનવ દેહમાં રહેલો હું ઈશ્વર છું, નાશવંત માટીમાં હું અંવિનાશી આત્મા છું. પાંચે તર્ફો મારે માટે જ આસ્તિત્વમાં આવ્યા છે. આજીન એને અબળ જન્મેલો હું પ્રકૃતિથી વધારે મેટો ને પ્રભુથી વધારે પ્રજ્ઞાવાન છું. પ્રભુએ અધૂરું રાખેલું કામ હું પૂરું કરું છું. એણે ને નથી કર્યું તે હું કરીશ. નેમાંથી એણે જગતો બનાવ્યાં છે તે આગુઓમાંથી હું અપાર શક્તિ મેળવીશ. એનો પ્રયોગ કરી હું મહાવિનાશ ને મહાસર્જન માટે સમર્થ બનીશ. મારાં ચમત્કારી યંત્રો પ્રભુના ચમત્કારોથી ચઠિયાતું કામ કરી બતાવશે. મેં મનોવિજ્ઞાન સાધ્યું છે, પ્રાણની કળાઓ કેળવી છે. સ્થળકાળનાં અંતરને હું મિટાવી દઈશ, સંકલ્પમાત્રથી મારા શગુઓને મારી નાખીશ. માનસ વ્યાપારો માટે મારે બાધ્ય સાધનોની જરૂર નહિ પડે. દેવોનેય હું મારા દાસ બનાવીશ. સર્વશક્તિમાન એને સર્વજ્ઞ બનેલાની મારી એકે ઈચ્છા પુરાયા વિનાની નહિ રહે.”

સાવિત્રીએ સર્વસાંભળ્યું ને પછી એ પોતાના શક્તિ-સ્વરૂપ પ્રતિ વળીને બોલી .

“એ શક્તિમયી માતા ! એ કર્મ ને બળની દેવી ! તું મારા આત્માનો એક પ્રકટ થયેલો અંશ છે. મનુષ્ય જાતિને ને કાળના કામને મદદ કરવી એ તારું કામ છે. અંતરમાં તું છે તેથી તો માણુસ આશા રાખે છે ને હામ ભીડે છે; તું છે તેથી માનવ જીવ સ્વર્ગો પ્રત્યે આરોહણ કરવાને સમર્થ થાય છે, પરમાત્માના સાનિનધ્યમાં દેવો સમાન સંચાર કરી શકે છે. પણ જ્ઞાન વગરની એકલી શક્તિ હવા નેવી છે, એ શાશ્વતિક વસ્તુઓનું મંડાણ કરી શકતી નથી.. એક દિવસ હું પ્રકાશ લઈને પાછી આવીશ ત્યારે પ્રભુની આરસી તારે માટે લાવીશ, પ્રભુની દૃષ્ટિએ તારા આત્મામાં પ્રતિબિંબિત થયેલું તું બધું જોશો. તારું જ્ઞાન એને તારી શક્તિ ઉલ્લય બૃહદ્ધાકાર બની જશે; મનુષ્યોનાં હદ્યોમાંથી દ્વેષ જતો રહેશે, ભય એને દુર્ભિતા જીવનોમાંથી દૂર થઈ જશે, આહંકારનો પોકાર શમી જશે, બધું જ બળપૂર્ણ એને પરમાનંદપૂર્ણ બની જશે.”

ઉન્નત માર્ગ આગળ આરોહતાં સાવિત્રી એક ઉચ્ચ સુખારમભર્યો અવકાશમાં આવો. એક વિશાળ મિનારા ઉપરથી જેતાં દૃષ્ટિની સામે ત્યાં બધાં દૃશ્યો એકતા પામતાં દેખાતાં હતાં, વિસંવાદી વણેય ત્યાં સુમેળ સાધતા દેખાતા. સુવાસી

સમીર, પક્ષીઓનાં કલગાન, મધ્યમાખોનો ગુંજરવ ત્યાં અંતરને અંતરંગ દિવ્યતા સમર્પતાં હતાં. ત્યાંના સ્ફેરિકશુચિ પ્રકાશમાં એક દેવી બિરાનેલી હતી. એની આંખોમાં સ્વર્ગનું તેજ હતું, ચરણોમાં ચંદ્રકિરણો હતાં, ને મુખ હતું એક ઉજાજવલ સૂર્ય. એનું સ્રિમત હતું સુખ, શાંતિ ને પુનરુજ્જીવન આપનારું. સંગીતમય સુસ્વરે એણે સાવિત્રીને સંબોધી :

“સાવિત્રી! હું તારો ગૂઢ આત્મા છું. ધા વેઠતી પશ્ચિત્યકત પૃથ્વીના પ્રાણ રુઝાવવા ને એના હદ્યને સુખરહિની શાંતિમાં લઈ વેવા મારે હું રાવેલી છું. એને હું માને જોળે મૂકું છું કે જેથી એ પ્રભુનાં સ્વર્ણ સેવે, શમના દમ લે, ઉર્ચ્ચ ધામોનો સ્વરમેળ સમજે ને એને પોતાના જીવનમાં પ્રમાણે. દેવોનાં હું દર્શન દઉં છું, બળ ને આશ્વાસન આણું છું, ઉર્ચ્ચ વસ્તુઓ પ્રકટ કરું છું. હું શાંતિ છું, નરકાલયમાં દેવદૂતોને ઉત્તરવા માટેનું યાત્રી-ગૃહ છું, પ્રેમ અને દ્યા છું, જીવનના કોલાહલમાં મૌન છું, વિશ્વનું માન લેતું જ્ઞાન છું, પાપ ને પુણ્ય જ્યાં એક સેને જ સૂચે છે, અંધકાર જ્યાં જ્યોતિની પૂઠે પડેલો છે, વિશાળમાં વિશાળ વિજ્ઞાન પાણ જ્યાં અજ્ઞાન જ છે ત્યાં સર્વેચ્ચ શ્રોયને ને પ્રભુને માટે કાર્ય કરનારી શક્તિ તે હું છું. પાપનેથી હું ઉપર ચડવા માટેનું પગથિયું ને એકેએક અનુભવને હું પ્રકાશ પ્રતિની પ્રયાત્રા બનાવી દઉં છું. અચિત્માંથી હું ચેતન વિરચું છું, મૃત્યુમાં થઈને હું આત્માને આમૃતે લઈ જઉં છું.

પ્રભુ અનેકવિધ સ્વરૂપોએ મનુષ્યમાં વૃદ્ધિ પામે છે; માનવ માટીને એ ઉદ્ઘાત સ્વરૂપ આપે છે ને ધીરે ધીરે એને સ્વર્ગના સુવર્ણમાં રૂપાંતર પમાડે છે. પ્રભુ શુભ છે ને એને માટે માણસો લડે છે ને મરે છે; પ્રભુ ધર્મયુદ્ધ છે; આસુરી અનિષ્ટો સામે એના મોરચા મંડાયા છે; ચિતાનલમાંથી અમર ઉલ્લો થતી એ મુક્તિ છે; વિકટ વાટની રક્ષા કરતી એ મર્યાદયાણ વીરતા છે; ધોર રાત્રિમાં પહેરો ભરતો પ્રભુ સંતરી છે. પ્રભુ શહીદનો તાજ છે, સંતનું આત્મસમર્પણ છે, મૃત્યુ ને દુર્ભાગ્ય સામે લડતા મહાવીરનું એ મહૌજ છે; પ્રભુ છે મહિમાવંતી ગાંધી પર મૂર્ત બની બેઠેલું પરમજ્ઞાન, ધીરની છે એ પ્રશાંત શાસન કરતી ધારણા. પ્રભુ છે એકવાયો ઉત્તુંગ વિચાર, પયગંભરી શર્દુને દ્રષ્ટાની દૃષ્ટિ. ભાવિક હદ્યમાં એ સૌનંદર્યની સુધા છે, ને જેના વડે આત્મા જીવમાન છે તે પરમસત્ય એ છે. કંગાલ જીદગી પર વેરાતો એ વિરાટનો વૈભવ છે, હોરાઓ પ્રત્યે આકષયિલી એ શાશ્વતી છે, જરા જેટલી જગામાં રહેલી એ અનાંતતા છે; પ્રભુ છે મૃત્યુના આલિગનમાં રહેલી અમરતા.

પણ માણસનું મન અજ્ઞાનને વળગી રહે છે, ક્ષુદ્રતામાં રાચે છે, અને પાઠ્યવ જીવન દુઃખને પોતાનો અધિકાર માને છે. તેથી જ્યારે શાશ્વતતા કાળનું કાંદું પકડશે, અનાંતતા સાન્ત વિચારને વરશે ત્યારે જ માણસ મુક્ત થઈ પ્રભુની સમીપતા સાંચે. પરંતુ તે દરમિયાન હું પૃથ્વી ઉપર દેવોને આણું છું, નિરાશામાં આશા પ્રકટાવું છું, નાનાં મોટાં સર્વને શાંતિ આપું છું, જ્ઞાની તેમ જ અજ્ઞાની ઉપર

મારી કૃપા રેખાવું છું. પૃથ્વી કંબૂલશે તો હું તેને ભયાવી લઈશ. પછી પ્રેમ પૃથ્વી ઉપર અક્ષત મહાલશે, મનુષ્યનું મન પરમ સત્યનું સામ્રાજ્ય સ્વીકારશે અને દેહ પ્રભુના પારાવાર આવતરણનો ભાર ધારણ કરશે.”

એ બોલી અને પાતાળ પ્રદેશમાંથી એક વિકૃત ને વિકંપિત પડ્ઘા પડ્યો. દીનિદ્રયોથી શુંખલિત થયેલું ને વિચારોની વાડમાં પુરાયેલું માનવ મન દીશ્વરી શક્તિ સામે ગર્વભેર આકોશ કરી ઉઠ્યું. મર્ય મનુષ્ય પ્રભુની સમગ્રતાને જોઈ શકતો નથી. સર્વ વસ્તુઓની સાથેની ઓકાત્મકતાને કારણે સર્વજ્ઞ પ્રભુ આપણાં અજ્ઞાન હૃદયોમાં અતિકિત રહેલો છે.

માણસ સૃષ્ટિની સપાટીઓ જે જુઓ છે, થોડોક જે ઊંડો ઉત્તરી શકે છે, પ્રાણ વસ્તુઓના હાઈ સુધી પહેંચી શકતો નથી. સત્યનું બાહ્ય શરીર અના લક્ષ્યમાં આવે છે, સત્યનું સત્ત્વ અની દૃષ્ટિથી દૂર રહે છે. જ્ઞાન માટે આકળો બની એ આમતેમ તરવાર વીજે છે, પણ અના પ્રહારથી સત્ય કંંતો છટકી જાય છે, કંંતો મરણશરણ થાય છે. જે સર્વનું સંચાલન કરે છે એ અની દૃષ્ટિએ ચઢતું નથી. અંતરાત્માના સત્યનું પ્રકાશન કરતા સ્પર્શ અના બન્યા નથી. તર્ક અને દીનિદ્રયો જે અને ખાતરી-બંધ જણાય છે. અનું જ્ઞાન અજ્ઞાનના મહેરામણના કંઠા આગળના કંકરા જેવું જ હોય છે. આમ હોવા છતાંય ઉઠેલા આકોશમાં ભવ્યતાનો સ્વરભાર હતો, અના સૂરમાં વિશ્વવ્યાપી કારુણ્ય કંપમાન થતું હતું:

“પ્રભુના પારાવાર, અજ્ઞાન જગતનું હું મન છું, ને અનાં રચેલાં પગથિયાં ખર થઈ જ્ઞાન પ્રત્યે આરોહું છું. સર્વને શોધી કાઢતો હું વિચાર છું, જડદ્રવ્યની ને ગોચરતાની સંકળે બંધાયેલો હું દેવ છું; કંઠાની વાડમાં પુરાયેલું હું પશુ છું; દાણ માગતું ને વૈતરું કરનારું હું પ્રાણી છું; ઓરણ ને ધમણ સાથે બંધાયેલો હું લુહાર છું. તે છતાંય મેં બંધ ઢીલા કર્યું છે, મારો વિસ્તાર વધાર્યો છે. આકાશના તારાઓનાં મેં માપસર માનચિત્રો બનાવ્યાં છે, અભના આયુષ્યનોય અડસટો કાઢ્યો છે, પૃથ્વીના પેટાળમાંથી ત્યાંની સંપત્તિ બહાર જેંચી કાઢી છે. પ્રકૃતિની યોજનાનાં પાનાં બચાવ્યાં છે. પદાર્થ વિજ્ઞાનની પદ્ધતિએ પૃથ્વીનું, જીવનનું, જીવાણુઓનું, વનસ્પતિનું, માનવની ઉત્પત્તિ ને વંશાવલિનું જ્ઞાન મેં મેળવ્યું છે. પ્રભુ જે કામ કરી રહ્યો હોય તો અનાં રહસ્યો મેં મેળવી લીધાં છે. પણ હજુ મને વસ્તુઓનું કારણ મળ્યું નથી. પીછો લેતાં સત્ય શૂન્યમાં ભાગી જાય છે. બધું સમજવાયું હોય છે ત્યારેય કશાનું જ્ઞાન થયેલું હોતું નથી. કોણે બધી પ્રક્રિયા પસંદ કરી, શક્તિ ક્યાંથી સમુદ્ભવી, તે હું જાણતું નથી ને કદાચ કદીય નહિ જાણી શકું. આ પ્રકૃતિનો જન્મ એ એક જબરદસ્ત રહસ્ય છે. હું થીખું છું તેનો વિરોધ કરતી યદૃચ્છા ઊભી થાય છે, હું બનાવું છું તેને નસીબ છિન્નભિન્ન કરી નાખે છે. માણસના ભાગ્યની ગતિનું મને પૂર્વદર્શન થતું નથી. પોતાની પસંદગીના નહિ એવા માર્ગો પર માણસ હંકારાય છે ને ચાલતાં ચકો નીચે કચરાઈ જાય છે.

મારી માટી ફિલસ્ફૂર્ઝીઓ તાર્કિક અનુમાનો છે. ગૂઢ સ્વર્ગો મગજની કલ્પનાની કરામતો છે. બધું જ આડસટ્રો છે, સ્વર્ણ છે. સંભવ છે કે જગત દૃષ્ટિભ્રમ છે, ઈન્દ્રિયોની તરકીબ છે; એક આસત્ત મન જીવને ભરમાવે છે, ને માયાના નૃત્યનો આભાસ આપે છે. વિચાર દ્વારા કોઈ સત્યતા પમાય, તો પણ જે તે આનિર્વચનીય હોય તો તેનાથી શું વળ્યું? આત્માનું લક્ષ્ય આજ્ઞેય જ હોય તો તેનાથી શો લાભ? મને મારી સીમાઓમાં જ રહેવા દો. સૌ પોતપોતાની મર્યાદામાં રહે એ જ સારું. મર્યાદામાં અમર અને દિવ્ય કેવે પ્રકારે બની શકે? જાદૂગર દેવતાઓ આવાં સ્વર્ણ ભલે સેવે, વિચારવંત માગુસ એવું નહિ કરે. હું માનવીય છું ને માનવીય જ રહીશ. પ્રભુ માટીમાં છુપાયેલો છે એ વિચાર કેવો! કણમાં સનાતન સત્યનો વાસ ક્યાંથી સંભવે? જતનો ને જગતનો ઉદ્ઘાર કરવા એને બોલાવવું એ ક્યાંની વાત?"

સાવિત્રીએ સ્વર ને એનો વિકૃત ઉત્તર સાંભળ્યો. પછી એ પોતાના પ્રકાશના સ્વરૂપ પ્રત્યે વળી ને બોલી:

"એ પ્રકાશની દેવી! સુખ અને શાંતિની માતા! તું મારો જ એક પ્રકટ અંશ છે. આત્માને એનાં વિસ્મૃત શિખરોએ ચડાવવા માટે તું આવેલી છે. સ્વર્ગની સ્પર્શ સમર્પી તું ચૈત્યાત્માને જગાડેશે. તું છે તેથી જીવ શિવની સમીપ સરે છે. તું છે તેથી દેખ હોવા છતાંય પ્રેમ વૃદ્ધિ પામે છે. અંધકારગતમાં જ્ઞાન આણહણાયેલું રહી શકે છે. પણ કેવળ બુદ્ધિની કઠોર શિલામયી લોમ ઉપર સ્વર્ગની સુવાર્ણ વધ્યથી કંઈ વળવાનું નથી. પૃથ્વીની માટીમાં એમ અમર કલ્પવૃક્ષ ફાલવા કૂલવાનું નથી, જીવનતરુની શાખાએ બેસી દિવ્ય વિહંગમ ગાવાનું નથી, સ્વર્ગના સમીરો મર્યાદેકના વાતાવરણમાં વાવાના નથી. અંતર્જાનનાં કિરણો તું વેરેશે તોય માનવ મન એને પાર્થિવ પ્રકાશ જ માની લેશે, એનો આત્મા આધ્યાત્મ અહંકારમાં ગરક થઈ જશે, કે એના અંતરાત્માનું સ્વર્ણ સાધુતાની કુટીરમાં જ સમામ થઈ જશે એને એમાં પ્રભુની પ્રકાશમયી છાયામાત્રને જ પ્રવેશ મળશે. તારે તો મનુષ્યની શાશ્વત માટેની કૃધાને પોષવાની છે, એના હદ્યને દેવોના અભિનથી ભરી દેવાનું છે, એના દેહમાં ને જીવનમાં પ્રભુને ઉતારી લાવવાનો છે."

એક દિવસ હું હસ્તમાં પ્રભુનો હસ્ત લઈ પાછી આવીશ અને તને પરમાત્માના મુખનાં દર્શન થશે. તે વારે પરમપાવન વિવાહેત્સવ ઊજવાશે અને પ્રભુના પરિવારનો પ્રસવ થશે. ભુવને ભુવને જ્યોતિ ઝણહળશે, શાશ્વત શાંતિ સર્વત્ર સ્થપાશે."